

Norsk Militært Tidsskrift

UTGITT AV OSLO MILITÆRE SAMFUND | ÅRGANG 188 NR. 3/2018 KR. 90,-

AV JENS GUNNAR
HAUGEN DRAGSNES

Et luftforsvar
er mer enn
fly

Side 4

AV UNA HAKVÅG
OG PERNILLE ENGBRET-
SEN

Russlands nye våpenpro-
gram

Side 22

AV RAGNHILD TAU
STRAND OANES
MLRS – Et mulig
mottrekk mot
bastionsforsvaret?

Side 40

AV LEIF C.
MIDDELTHON SR.
Rettssaken mot
Einar Liljedahl i 1947,
en feilaktig dom!

Side 48

TIDSAM 1293-03
9 770029 202914
RETURUKE 49
03

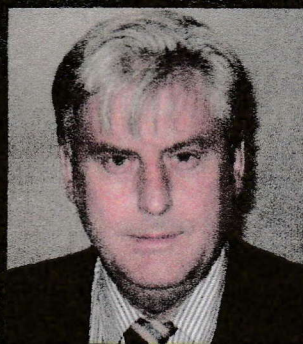
Norges eldste militære tidsskrift – siden 1831

AV ODD GUNNAR SKAGESTAD

Den konvensjonelle styrkebalansen i Europa

– under Den kalde krigen og i dag

Vår store nabo i øst har vært gjennom svært turbulente tider de siste 30 år. Fortiden har i perioder vært nesten like uforutsigbar som framtiden. Noe av det som imidlertid har holdt seg ganske konstant er at Moskvas ambisjoner og intensjoner har vært en av de viktigste parameterne for norsk sikkerhetspolitikk og for norske forsvarsplanleggere. Selv om usikkerheten har vært stor, er mulige russiske ambisjoner og militære kapasitet aldri langt unna når man diskuterer Forsvarets utvikling. I denne artikkelen kaster forfatteren et forklarende lys over russiske militære muligheter i vår nære fortid.

Odd Gunnar Skagestad har over 40 års fartstid i norsk utenriktjeneste, herunder 7 år i Sovjetunionen/ Russland. Han er bokaktuell med *Fra Lenin til Putin - Hundre år som rystet verden*, som ble anmeldt i forrige nummer av NMT.

Det hersker selvfølgelig liten tvil om at styrkeforholdet i Europa er endret de siste 30 år. Men konkret hva som er endret forsvinner ofte i debatten. Foto er fra den russiske flåtes base i Severomorsk på 1990-tallet. Foto: Henning Lillegård/Forsvaret

Innledning

I sin ellers meget leseverdige artikkel «Forstår vi dagens norske forsvarsproblem?» (NMT nr.1 – 2018) baserer Sverre Diesen deler av sin analyse på de endringer i de militære styrkeforhold som har funnet sted siden Den kalde krigens slutt – spesielt hva angår konvensjonelle styrker i Europa. Hans bærende premiss kommer til uttrykk blant annet i følgende formuleringer: «I motsetning til hva forholdet var under den kalde krigen er NATO i dag Russland overlegen i konvensjonelle militære styrker» (side 7) og «En helt vesentlig forskjell på dagens situasjon og den kalde krigen, da Sovjetunionen var NATO konvensjonelt overlegen, er at Russland i dag er militært svakere enn Vesten» (side 9).

Blant mange sikkerhets- og militærpolitiske analytikere er muligens dette ansett som noe nær en selvfølgelighet eller iallfall som «received wisdom» – slik var det og slik er det bare. Det er heller ikke min hensikt å imøtegå denne oppfatningen. Samtidig kan det imidlertid være grunn til å stille spørsmål

ved enkelte av de premisene som inngår i en så vidt bastant konklusjon. Herunder kan det – ikke minst – være nyttig å kaste et blikk på de målbare (numeriske) størrelser som inngår i det relevante helhetsbilde. Det gjelder med andre ord tallmateriale knyttet til de kapasiteter - mannskapsstyrker og materiell - som måtte være tilgjengelig i de aktuelle operasjonsområder, den gang og nå.

De aktuelle operasjonsområder

«De aktuelle operasjonsområder» er nødvendigvis et diffust begrep. Så lenge vi her taler om konvensjonelle styrker, vil det imidlertid fortrinnsvis dreie seg om styrkeforholdene i en geografisk kontekst i hovedsak – og iallfall i utgangspunktet - begrenset til Europa («Sentralbalansen»). Derneft er det å bemerke at noen direkte sammenligning av da- og nåsituasjonene knapt er mulig i lys av et sterkt endret geografisk og alliansemessig helhetsbilde. Fremfor alt har det skjedd en betydelig tyngdeforskyvning i Vestens favør, med bl.a. følgende elementer:

Russland vil kunne oppvise en betydelig lokal overvekt i enhver konfrontasjon med NATO langs landets egne vestgrenser. Fotografiet viser en båtpatrulje fra GSV som patruljerer elven på grensa mellom Norge og Russland. Foto: Mats Grimsæth

- Russland i dag og Sovjetunionen den gang er ikke identiske størrelser.
- «Sovjetblokken», dvs. det sovjetlede alliansesystemet i Sentral-/Øst-Europa (bilaterale troppetasjoneringsavtaler med Warszawapakten som formell overbygning) eksisterer ikke lenger.
- NATOs medlemsmasse er øket fra 15 til 29 land, hvorved NATO-landenes østgrenser for en vesentlig del befinner seg i størrelsesorden fra 700 til 1000 km nærmere Russlands vestgrenser enn under Den kalde krigen.
- Befolkningmessig: Russland har i dag ca. 142 mill. innbyggere, mens Sovjetblokken for 40 år siden totalt hadde 367 millioner. NATO-landene har i dag til sammen drøyt 900 mill. innbyggere, mot 567 mill. for 40 år siden.
- Ressursmessig: Målt i bruttonasjonalprodukt (BNP) hadde NATO-landene gjennom hele 1970-tallet en overvekt over Sovjetblokken på ca. 3,5:1. I dag er NATOs tilsvarende overvekt over Russland av størrelsesorden ca. 20:1.
- Militærutgifter: I 1978 utgjorde NATO-landenes samlede forsvarsbudsjetter ca. 185 mrd. US \$, mot ca. 140 mrd. US \$ for Sovjetblokkens vedkommende, dvs. en overvekt på henimot 3:2. I 2015 brukte NATO-landene tilsammen 871 mrd. US \$ på forsvaret, mot 52 mrd. US \$ for Russlands vedkommende, dvs. en overvekt på 17:1.¹

Dette er forhold som nærmest *a priori* tilsier et betydelig for ikke si dramatisk endret styrkeforhold. Det er naturlig å anta at dette også vil gjenspeile seg i et tilsvarende endret balanseforhold mellom de to motparters konvensjonelle styrker.

Den regionale militærstrategiske balanse i Europa under Den kalde krigen – Et tilbakeblikk

Enhver vurdering av den militære balansen mellom NATO og Sovjetblokken under Den kalde krigen vil måtte omfatte jevnføring av både mannskaps- og materiellstyrker, betraktninger vedrørende

kvalitetsmessige karakteristika, videre faktorer som geografiske fortrinn, deployering, trening og forsyningsstøtte, samt ulikheter med hensyn til strategisk doktrine. Selv om en slik vurdering setter de konvensjonelle styrker i fokus, må den foretas under hensyntagen til den da rådende strategiske kjernefysiske balanse, i sammenheng med militære styrkeforhold globalt, og i sammenheng med den relative styrke av de to siders sjøstridskrefter.

Blant faktorer av særlig interesse for en slik sammenlikning, skal nevnes at mens Sovjetblokkens utstyr var relativt standardisert, var så ikke tilfelle for NATOs vedkommende (og er det for så vidt heller ikke i dag). Dette medførte begrensninger med hensyn til NATO-styrkenes interoperabilitet og følgelig også med hensyn til fleksibilitet. NATO hadde et visst overtak med hensyn til de taktiske luftstyrkenes slagkraft, men hadde et forsvarsmessig problem med den manglende dybde i sentralavsnittet. Hva angår muligheten for raske forflytninger og styrkeoverføringer inkl. fremføring av forsterkninger ville Sovjetunionen ha fordelen av å kunne operere

på indre linjer, mens NATO ville ha et betydelig handikap i så måte.

Med alle de forbehold som her er nevnt, kan det for Den kalde krigens vedkommende likevel være nyttig å illustrere styrkeforholdet mellom de to motparter ved en kvantitativ jevnføring hentet fra den norske utgaven av The International Institute for Strategic Studies' årlige utgaver av publikasjonen *The Military Balance*.²

Den epoken som vi i etterhånd har kalt «Den kalde krigen» spenner over et langt tidsrom – grovt regnet fra og med 1947 til og med 1989. Det relative styrkeforholdet mellom NATO og Sovjetunionen var ikke statistisk gjennom hele dette tidsrommet. I store trekk kan det likevel beskrives som noenlunde stabilt for iallfall betydelige deler av perioden. Dette kan eksempelvis sies å være tilfelle gjennom 1970-tallet. I det etterfølgende gjengis tallmaterialet for to vilkårlig valgte - men for Den kalde krigens vedkommende samtidig representative - år, henholdsvis 1974 og 1978:

1974:³

Tabell I: Landstridskrefter

Disponible landstridskrefter i fredstid (divisjonsekvivalenter).	Nordlige og Sentrale Europa.			Sørlige Europa.		
	NATO	Warszawa-pakten	(derav SSSR)	NATO	Warszawa-pakten	(derav SSSR)
Pansrede	12	33	21	6	7	3
Infanteri, mekanisert og luftbårent.....	13	37	22	32	23	4

Tabell II: Mannskapsstyrker i kampenheter (i tusen)

	Nordlige og Sentrale Europa.			Sørlige Europa.		
	NATO	Warszawa-pakten	(derav SSSR)	NATO	Warszawa-pakten	(derav SSSR)
Disponible kamp- og direkte støtte-tropper (i tusen)	620	910	610	550	355	105

1978:⁴

Tabell III: Landstridskrefter

Disponible landstridskrefter i fredstid (divisjonsekvivalenter).	Nordlige og Sentrale Europa.			Sørlige Europa.		
	NATO	Warszawa-pakten	(derav SSSR)	NATO	Warszawa-pakten	(derav SSSR)
Pansrede	10	32	22	4	6	2
Mekaniserte	13	33	20	7	24	7
Infanteri og luftbårne	4	5	3	26	3	2

Tabell IV: Mannskapsstyrker i kampenheter (i tusen)

	Nordlige og Sentrale Europa.			Sørlige Europa.		
	NATO	Warszawa-pakten	(derav SSSR)	NATO	Warszawa-pakten	(derav SSSR)
Mannskapsstyrker i kamptropper i alle typer enheter	626	943	638	550	388	147

Samlet fremviser tallmaterialet et relativt stabilt situasjonsbilde, uten noen store endringer fra 1974 til 1978. Tabellene stiller opp en **geografisk todeling** i henholdsvis (1) det **nordlige og sentrale Europa**, og (2) det **sydlige Europa**. Som det fremgår av tallene, er hovedtyngden av begge siders disponible kapasiteter (både materiell- og personellmessig) å finne i det nordlige og sentrale avsnittet. Dette gjelder i enda høyere grad for Warszawapakten enn for NATOs vedkommende.

Med hensyn til disponible *landstridskrefter* (kapasiteter målt i divisjonsekvivalenter), finner vi at det i det nordlige og sentrale Europa bestod en overvekt på nærmere 3 til 1 i Warszawapaktens favør, mens forholdet for det sydlige Europas vedkommende var tilnærmet balansert.

Med hensyn til disponible *mannskapsstyrker* i kampenheter, finner vi at det i det nordlige og sentrale Europa bestod en numerisk overvekt på ca. 3 til 2 i Warszawapaktens favør. For det sydlige Europas vedkommende finner vi det omvendte forhold, med en overvekt på ca. 3 til 2 i NATOs favør.

Vi kan videre registrere at Sovjetunionen stod for hovedvekten av Warszawapaktens samlede kapasiteter. Dette gjaldt fremfor alt i det nordlige

og sentrale Europa, hvor Sovjetunionen alene matchet NATO mannskapsmessig, og samtidig hadde en klar overvekt med hensyn til divisjonsekvivalenter.

Tabellene fremviser et helhetsbilde som – i grove trekk – synes å bekrefte den hevdvunne oppfatning av at Sovjetunionen var Vesten konvensjonelt overlegen. Spesielt kan vi registrere en klar numerisk overlegenhet dersom vi setter likhetstegn mellom Vesten og NATO, og vi for Sovjetunionens vedkommende også medregner de øvrige Warszawapakt-landenes styrker.

Hvorvidt det dreiet seg om en overlegenhet som ville være tilstrekkelig til å avgjøre en eventuell væpnet konfliktsituasjon, er imidlertid en sak for seg. En klassisk tommelfingerregel tilsier at en angriper behøver en numerisk overvekt på minst 3 til 1 for å lykkes mot et noenlunde velorganisert og etablert forsvar. Samtidig må det bemerkes at det blant datidens vestlige forsvarsanalytikere var en tendens til å vektlegge kvalitative faktorer, noe som ble antatt langt på vei å utligne Sovjetblokkens kvantitative overvekt.⁵

Uansett må det nøkternt kunne konstateres at den konvensjonelle styrkebalansen, basert på jevnføring av mannskapsstyrker, kampavdelinger eller utstyr mellom Vesten og Sovjetunionen under Den kalde

krigen, var et ytterst komplekst forhold, og derfor i etterhånd følbart vanskelig å analysere.

Den konvensjonelle styrkebalansen i 2018

Vi har i senere år – og særlig siden 2014 – sett en utvikling i forholdet mellom NATO og Russland som i økende grad har trekk som vi kjenner igjen fra Den kalde krigens dager. Dette gjelder ikke minst på det retoriske plan, men vi ser også tendenser i retning av et fornyet kjernefysisk våpenkappløp, jfr. president Putins sabelrasling i hans «Rikets-tilstand-tale» den 1. mars 2018.⁶

De radikale endringer – alliansemessig samt med hensyn til de geografiske rammebetingelser – medfører at det ikke vil gi noen mening å søke å konstruere tabeller tilsvarende de foregående fra 1970-årene, som eventuelt ville foregå å vise dagens konvensjonelle styrkebalanse mellom Øst og Vest. En nylig utkommet forskningsrapport fra den amerikanske tenketanken *Rand Corporation* presenterer imidlertid et informativt utvalg relevante data som samlet gir et nyttig helhetsbilde av styrkeforholdet.⁷

NATO-landenes samlede enorme overvekt – befolkningsmessig men enda mer ressursmessig målt i BNP – synes nærsagt nødvendigvis å tilsi

at NATO vil være Russland militært overlegen i en større konflikt, dvs. en eventuell konflikt som utvides i tid og rom og som også måtte romme ikke-konvensjonelle maktmidler. Et slikt scenario faller imidlertid utenfor foreliggende drøftelse, hvor temaet er det konvensjonelle styrkeforholdet – disponible mannskaps- og materiellressurser i et regionalt konfliktsenario.

Et sentralt utviklingstrekk i så måte er den formidable oppbyggingen av konvensjonelle styrker som Russland har i de senere år har gjennomført – og fortsatt foretar – i særdeleshet i Østersjøregionen. Til tross for NATOs massive overvekt mht. de tidligere omtalte forsvarsutgifter, utviser styrkeforholdet på bakken et nokså annerledes bilde. I realiteten ville Russland kunne oppvise en betydelig lokal overvekt i enhver konfrontasjon med NATO langs landets egne vestgrenser. Siden 2014 har NATO gjennomført en mye omtalt styrkeoppbygging – en såkalt «enhanced forward presence» – i Østersjøregionen. Denne oppbyggingen består av fire stridsgrupper med en samlet personellstyrke på 4530 mann nær grensene mot Russland; under ledelse av henholdsvis Tyskland (i Litauen, hvor også Norge bidrar), Storbritannia (i Estland), Canada (i Latvia) og USA (i Polen). Dette er notabene ikke permanent baserte avdelinger, men

4 Multinational Battlegroups

ESTONIA:	LATVIA:
United Kingdom	Canada
Denmark	Albania
Iceland	Czech Republic
LITHUANIA:	Italy
Germany	Poland
Belgium	Slovakia
Czech Republic	Slovenia
France	Spain
Iceland	POLAND:
The Netherlands	United States
Norway	Romania
	United Kingdom
	Croatia

 Framework Nation

 Contributing Nation

 Valid as of 2 July 2018

NATO Enhanced Forward Presence

I en tidlig fase av en begrenset konflikt, vil NATO ikke kunne fremstå som overlegen i konvensjonelle militære styrker. Figuren viser deltakende nasjoner i NATOs Enhanced Forward Presence i Baltikum. Kilde: NATO

tropper som roteres i samsvar med restriksjoner nedfelt i NATO-Russland-avtalen av 1997. I tillegg har NATO en såkalt «very high readiness joint task-force» som vil kunne deployeres i løpet av en uke.⁸

I 2016 utgjorde NATOs samlede bakkestyrker i det nordlige og sentrale Europa 398 tusen mann, mot totalt 350 tusen for Russlands vedkommende. For Østersjøregionens vedkommende utgjorde NATO-landenes bakkestyrker i 2017 til sammen knapt 32 tusen mann, mot Russland (Det Vestlige Militærdistrikt) 78 tusen mann.

Russlands konvensjonelle slagkraft i Østersjøregionen ble demonstrert under øvelse Zapad-2017 i tidsrommet 14.-20. september 2017. Offisielt deltok 12700 mann i denne øvelsen (som var en russisk-hviterussisk fellesøvelse). Andre større og dels relaterte øvelser som fant sted i samme tidsrom i Russlands Vestlige Militærdistrikt brakte imidlertid de samlede troppestyrker som var i aktivitet opp i et antall av anslagsvis 60-70 tusen.⁹

Uansett bør det ikke råde noen tvil om Russlands evne til på meget kort varsel å kunne foreta en styrkemobilisering som kvantitativt langt overgår NATOs beskjedne nærvær i Østersjøregionen. I tillegg til en antatt betydelig overvekt i antall soldater vil det også bestå en massiv russisk overlegenhet i tyngre våpen og våpensystemer.

Av større forbandsenheter (brigade-ekvivalenter) har NATO i Østersjø-regionen henholdsvis 2 pansrede/mekaniserte og 6 infanteri/motoriserte brigader. Russland har på sin side (i Det Vestlige Militærdistrikt) 8 motoriserte infanteribrigader, 4 panserbrigader, 6 luftlandebregader, 3 artilleribrigader og 1 raketartilleribrigade.

Med hensyn til tyngre stridsvogner («main battle tanks») har Russland en overvekt i forholdet 5,9 til 1, med hensyn til infanteri-kampkjøretøyer en overvekt på 4,6 til 1, og hva angår selvdrevet feltartilleri (haubits) en overvekt på 10,7 til 1. Og når det gjelder raketartilleri har Russland hele 270 stk. mot NATOs null. Samtidig vil Russland hva angår evnen til rask mobilisering og troppeforflytninger være geografisk begunstiget blant annet ved fordelene av å kunne operere på indre linjer, mens det for NATOs vedkommende vil kunne stilles spørsmål

ved kvaliteten inkl. vedlikeholdet av alliansens militær-transportmessige infrastruktur. NATO ville på sin side ha et kvantitativt (og muligens kvalitativt) overtak når det gjelder kampfly, men i en kamp om det regionale luftherredømmet ville NATOs flystyrker stå overfor det som fortøner seg som verdens mest slagkraftige integrerte luftvernsystemer.

Som det kommer frem av det foregående, er det vanskelig å gi noen entydig vurdering av det relative styrkeforhold mellom NATO og Russland hva angår de konvensjonelle militære styrker innenfor en relevant geografisk kontekst – hvilket primært og i en utgangsfase vil si Østersjøregionen, men som i en gitt situasjon vil kunne utvikle seg til å omfatte så vel Nordflanken som andre tenkelige konfliktscenarier.

Det som tallenes tale gjør det rimelig å fastslå, er at i en tidlig fase av en begrenset (i tid og rom) konflikt, vil NATO ikke kunne fremstå som overlegen i konvensjonelle militære styrker. Russland har fremfor alt et klart overtak når det gjelder evnen til å forflytte store styrker i løpet av kort tid, og de har mulighet til å reagere med stor kraft innenfor et kortere tidsrom. NATO vil måtte bruke uker, trolig måneder på å svare med tyngde på et konvensjonelt angrep. I en utvidet og mer langtrukken konflikt vil NATOs underliggende og potensielle styrkeovertak formodentlig kunne komme bedre til sin rett – men et slikt eskalert scenario vil samtidig trolig innebære en tilsvarende øket risiko for at konflikten endrer karakter til også å omfatte ikke-konvensjonelle stridsmidler.¹⁰

Min egen konklusjon er at utsagnet «NATO er i dag Russland overlegen i konvensjonelle militære styrker» kanskje ikke er direkte feilaktig, men at det ubetinget må vurderes i lys av hvilke modaliteter – herunder i særdeleshet rom- og tidsdimensjonene – som man nødvendigvis ville måtte legge til grunn.

Samtidig gir de seneste års utvikling også grunn til å minne om at den konvensjonelle styrkebalanse ikke kan vurderes fullstendig løsrevet fra den kjernefysiske dimensjon.

Epilog: Den kjernefysiske dimensjon – fra terrorbalansen (MAD-doktrinen) til «First-strike»?

Når enkelte i etterhånd stundom synes å være

fristet til å tegne et noe overdrevent idylliserende bilde av den stabilitet og forutsigbarhet som angivelig kjennetegnet Den kalde krigen - i motsetning til dagens mer komplekse og skiftende geopolitiske viderverdigheter – pekes det gjerne på datidens rådende bipolaritet: To parter i et tilnærmet symmetrisk motsetningsforhold, med den kjernefysiske terrorbalansen som stabil vektstang. Begge parter evne («Second-Strike Capability») til å utslette hverandre i en atomkrig kom til uttrykk i akronymet MAD (for begrepet «Mutually Assured Destruction»). Den gjensidige frykten for en slik eventualitet – at noen kunne komme i skade for å trykke på atomknappen – ansportet begge parter til å utvikle en doktrine og følge en strategi for å unngå en slik kalamitet. Denne terrorbalansen, som den ble kalt, medførte logisk nok en strategi hvor et bærende prinsipp (eksplisitt eller underforstått) for begge parter vedkommende var at man for enhver pris måtte avstå fra førstebruk av atomvåpen.

Under Den kalde krigen benyttet Sovjetunionen tidvis en retorikk som omfattet henvisninger til landets formidable kjernefysiske militærmakt. Dette var da også tilfellet under Leonid Brezjnevs regjeringstid (1964-1982). Men til forskjell fra forgjengeren Nikita Khrusjtsjov, som undertiden hadde det med å uttale seg i direkte truende vendinger (så som «Vi skal

begrave dere!»),¹¹ avstod Brezjnev fra trusler om førstebruk av atomvåpen. I den sovjetiske propagandakrig mot Vesten var nettopp forslaget om å inngå en bindende avtale om å avstå fra slik førstebruk en fanesak, med Brezjnev selv som iherdig talsmann. Selv om Sovjetunionen ikke lyktes å få gjennomslag for sine propagandautspill, bestod det i realiteten en stilltiende enighet om selve saken: Førstebruk av atomvåpen var utelukket.

Og slik er det fortsatt? Hva Russland angår, bør en merke seg at Vladimir Putin – til forskjell fra Brezjnev – aldri har tatt uttrykkelig avstand fra tanken om førstebruk av atomvåpen. Samtidig kan en stille spørsmålet om også den våpenteknologiske utvikling er i ferd med å gå mot en gradvis utydeliggjøring av det praktiske skillet mellom konvensjonelle og kjernefysiske våpen – selv om den prinsipielle vesensforskjell består?

En senket terskel for «first-strike»-opsjonen vil være en skremmende utvikling. Det var da heller ikke dette som denne lille artikkelen skulle handle om. Men også uten at en slik eventualitet inntreffer, vil en jevnføring av partenes konvensjonelle militære styrker gi et ufullstendig bilde dersom vurderingene og analysene ikke tar den kjernefysiske dimensjon i betraktning.

Referanser:

- ¹ Pga. rubelens manglende konvertibilitet var alle beregninger av Sovjetunionens BNP eller militærutgifter beheftet med stor usikkerhet, noe som også må tas med i vurderingen av de anslagsmessige tall som jeg her benytter for «Sovjetblokkens» vedkommende.
- ² Se *Militærbalansen 1974-1975*, samt *Militærbalansen 1978-79*, utgitt av Det Internasjonale Institutt for Strategiske Studier (IISS), Norsk utgave ved Den norske Atlanterhavskomite (DNAK), Oslo hhv. 1974 og 1978 (begge oversatt og redigert av Odd Gunnar Skagestad). Pdf-versjoner digitalt tilgjengelig på nettsidene <http://www.ogskagestad.net/Militaerbalansen1974-75DNAKdes74.pdf>; samt <http://www.ogskagestad.net/Militaerbalansen1978-79DNAKnov78.pdf>.
- ³ *Militærbalansen 1974-1975*, op.cit., s.40-41.
- ⁴ *Militærbalansen 1978-1979*, op.cit., s.64-65.
- ⁵ Se *Militærbalansen 1974-1975*, op.cit., s.47; og *Militærbalansen 1978-1979*, s.71-72.
- ⁶ Ref. Per Anders Johansen, artikkelen «Putin presenterte nye dommedagsvåpen: - Dere hørte ikke på oss før. Hør på oss nå», *Aftenposten* 1. mars 2018; <https://www.aftenposten.no/verden/i/kaBaOa/Putin-presenterte-nye-dommedagsvåpen---Dere-horte-ikke-pa-oss-for-Hor-pa-oss-na>.
- ⁷ Rand Corporation, rapporten *Assessing the Conventional Force Imbalance in Europe (Implications for Countering Russian Local Superiority)*, https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2402.html; ref. også artikkelen «Russia and NATO: Outgunned» i tidskriftet *The Economist* 10. mars 2018, s. 26.
- ⁸ Disse opplysningene samt tallmaterialet i de påfølgende avsnitt er hentet fra ovennevnte rapport fra Rand Corporation.
- ⁹ Ref. *Business Insider*, artikkelen «Russia just finished the Zapad exercises that freaked out NATO – Here's what we know», 25. september 2017; <http://nordic.businessinsider.com/heres-what-we-learned-from-russias-zapad-military-exercises-2017-9?r=US&IR=T>.
- ¹⁰ Et slikt scenario var bl.a. et tema under Luftmaktseminaret i Trondheim 9. februar 2018, ref. Dag Tangen Olsen, artikkelen «Fremtidens krig», *Norges Forsvar* nr. 2, 2018, s.18. Dersom russerne f.eks. legger opp til en kort konvensjonell krig i Baltikum, vil de etter få dager kunne stoppe og si at vi har ikke flere krav. De vil dermed kunne ha etablert et *fait accompli* som NATO vil ha problemer med å finne et adekvat svar på.
- ¹¹ Sagt ved flere anledninger, bl.a. i en tale til vestlige ambassadører under en mottagelse i den polske ambassade i Moskva 18. november 1956 – to uker etter at sovjetiske styrker rykket inn og knuste folkeoppstanden i Ungarn.